DOI: https://doi.org/10.37547/supsci-ojss-06-09-26 **Pages: 202-207**

Oriental Journal of Social Sciences

ORIENTAL JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

journal homepage:
https://www.supportscience.uz/index.php/ojss

ETHNIC COMPOSITION AND HISTORICAL ROOTS OF UZBEK CLANS AND TRIBES IN THE JIZZAKH OASIS

Kakhramon Oblakulovich Almanov
Professor, Department of History
Gulistan State University
Doctor of Historical Sciences (DSc)
almanov20111988@gmail.com
Gulistan, Uzbekistan

ABOUT ARTICLE

Key words: Jizzakh oasis, Uzbek people, clans and tribes, 92 clans, ethnic composition, ethnogenesis, historical roots, ethnic history, historical sources, ethnography.

Received: 20.09.26
Accepted: 21.09.26
Published: 22.09.26

Abstract: This article examines the ethnic composition, historical roots, and formation processes of Uzbek clans and tribes in the Jizzakh oasis. Particular attention is paid to the historical information concerning the “92 clans” of the Uzbek people, their origins, settlement patterns, and role in the ethnic history of the region. The study draws on historical and ethnographic sources to analyze the tribal structure of the Uzbek population and the historical development of individual clans in the Jizzakh oasis.

JIZZAX VOHASIDAGI O‘ZBEK URUG‘ VA QABILALARINING ETNIK TARKIBI VA TARIXIY ILDIZLARI

Qaxramon Obloqulovich Almanov
GulDU “Tarix” kafedrasi professor v.b., t.f.d., (DSc)
almanov20111988@gmail.com
Guliston, O‘zbekiston

MAQOLA HAQIDA

Kalit so‘zlar: Jizzax vohasi, o‘zbek xalqi, urug‘ va qabilalar, 92 bovli o‘zbek eli, etnik tarkib, etnogenez, tarixiy ildizlar, etnik tarix, tarixiy manbalar, etnografiya.

Annotatsiya: Mazkur maqolada Jizzax vohasidagi o‘zbek urug‘ va qabilalarining etnik tarkibi, tarixiy ildizlari hamda shakllanish jarayonlari o‘rganilgan. O‘zbek xalqining “92 bovli” urug‘-qabilalari, ularning kelib chiqishi, joylashuvi va hudud etnik tarixidagi o‘rniga alohida e’tibor qaratilgan. Tarixiy va etnografik manbalar asosida o‘zbek aholisining

urug‘-qabilaviy tuzilishi hamda Jizzax vohasidagi ayrim urug‘larning tarixiy taraqqiyoti tahlil qilingan.

ЭТНИЧЕСКИЙ СОСТАВ И ИСТОРИЧЕСКИЕ КОРНИ УЗБЕКСКИХ РОДОВ И ПЛЕМЁН ДЖИЗАКСКОГО ОАЗИСА

Кахрамон Облокулович Алманов
Профессор кафедры истории
Гулистанского государственного университета
доктор исторических наук (DSc)
almanov20111988@gmail.com
Гулистан, Узбекистан

О СТАТЬЕ

Ключевые слова: Джизакский оазис, узбекский народ, роды и племена, 92 рода узбекского народа, этнический состав, этногенез, исторические корни, этническая история, исторические источники, этнография.

Аннотация: В статье рассматриваются этнический состав, исторические корни и процессы формирования узбекских родов и племён Джизакского оазиса. Особое внимание уделяется «92 родам» узбекского народа, их происхождению, расселению и роли в этнической истории региона. На основе исторических и этнографических источников анализируются родоплеменная структура узбекского населения и историческое развитие отдельных родов Джизакского оазиса.

Kirish. O‘zbek xalqining etnik tarixi va shakllanish jarayonlarini o‘rganishda urug‘-qabilaviy tarkib masalasi muhim ilmiy ahamiyatga ega. Tarixiy manbalarda o‘zbek xalqi tarkibiga kirgan urug‘ va qabilalarning soni, nomlanishi hamda kelib chiqishi haqida turlicha ma’lumotlar uchraydi. Xususan, “92 bovli o‘zbek eli” tushunchasi o‘zbeklarning tarixiy-etnik tarkibini yoritishda alohida o‘rin tutadi.

Jizzax vohasi qadimdan turli etnik guruhlar va urug‘-qabilalar o‘zaro aloqada bo‘lgan tarixiy hududlardan biridir. Vohadagi o‘zbek urug‘ va qabilalarining shakllanishi uzoq davom etgan etnik, ijtimoiy va siyosiy jarayonlar bilan bog‘liq bo‘lib, ularning tarixini yozma manbalar hamda etnografik ma’lumotlar asosida o‘rganish hududning etnik tarixini yanada chuqurroq yoritish imkonini beradi. Maqolada Jizzax vohasidagi o‘zbek urug‘ va qabilalarining etnik tarkibi, tarixiy ildizlari va ularning voha aholisi shakllanishidagi o‘rni tahlil qilinadi.

Tadqiqotning usullari. Maqolada tarixiy-qiyosiy, tarixiy-genetik, etnografik, tavsifiy va tizimli tahlil usullaridan foydalanildi. Jizzax vohasidagi o‘zbek urug‘ va qabilalarining etnik tarkibi hamda tarixiy ildizlari yozma tarixiy manbalar va etnografik tadqiqotlar asosida tahlil

qilindi. Shuningdek, turli manbalarda uchraydigan urug‘-qabila nomlari o‘zaro qiyoslanib, ularning voha etnik tarixidagi o‘rni yoritildi.

Natijalar. Tadqiqot natijalari Jizzax vohasi aholisining etnik tarkibida o‘zbek urug‘ va qabilalari muhim o‘rin egallaganligini ko‘rsatadi. Tarixiy manbalarda o‘zbeklarning urug‘-qabilaviy tarkibi turlicha qayd etilgan bo‘lib, “92 bovli o‘zbek eli” tushunchasi ularning etnik tuzilishini ifodalovchi muhim tarixiy an’analardan biri sifatida namoyon bo‘ladi.

Manbalarni qiyosiy o‘rganish natijasida urug‘ va qabilalarning shakllanishi uzoq davom etgan siyosiy, etnik va ijtimoiy jarayonlar bilan bog‘liq ekanligi aniqlandi. Ayrim urug‘ nomlarining boshqa turkiy xalqlar tarkibida ham uchrashi ularning tarixiy-etnik aloqalari keng hududlarni qamrab olganligini ko‘rsatadi. Jizzax vohasidagi urug‘-qabilaviy tarkib esa hudud aholisining tarixiy shakllanish jarayonlarini o‘rganishda muhim etnografik manba vazifasini bajaradi.

Muhokama. Jizzax vohasidagi o‘zbek urug‘ va qabilalarining etnik tarkibi va tarixiy ildizlarini o‘rganish o‘zbek xalqining etnogenezi, etnik konsolidatsiyasi hamda hududiy guruhlarining shakllanish jarayonlarini yoritishda muhim ahamiyatga ega. Tarixiy manbalarda o‘zbeklarning urug‘-qabilaviy tarkibi bir xil ko‘rsatilmagan. Ayrim manbalarda 32 bov, boshqalarida 92 bov va undan ham ko‘proq urug‘-qabila nomlari uchraydi. Bunday tafovutlar urug‘-qabilaviy tarkibning tarixning turli bosqichlarida o‘zgarib borganligi, ayrim etnik guruhlarning yirik siyosiy-etnik uyushmalarga qo‘shilishi yoki ularning tarkibidan ajralib chiqishi bilan izohlanishi mumkin [1]. Tadqiqot uchun asos bo‘lgan materialda ham tarixiy manbalardagi urug‘lar soni davr va muallif ma’lumotlariga qarab farqlanishi qayd etilgan.

O‘zbek urug‘ va qabilalarining tarixiy ildizlarini aniqlashda o‘rta asr yozma manbalari alohida o‘rin tutadi. Mahmud Koshg‘ariyning “Devonu lug‘otit turk” asarida turkiy qabilalar, ularning nomlari, tillari va joylashuviga doir ma’lumotlarning berilishi turkiy xalqlarning etnik tarixini o‘rganishda muhim manba hisoblanadi [2]. Rashididdinning “Jome’ at-tavorix” asarida esa turkiy va mo‘g‘ul qabilalarining kelib chiqishi, genealogik aloqalari va siyosiy hayotdagi mavqei haqida ma’lumotlar uchraydi [3]. Abulg‘ozi Bahodirxonning “Shajarayi turk” asari ham turkiy xalqlar va urug‘larning tarixiy-genealogik an’analarini tadqiq etishda muhim o‘rin egallaydi [4]. Shu sababli Jizzax vohasidagi urug‘-qabila nomlarini mazkur yozma manbalardagi etnonimlar bilan qiyoslash ularning tarixiy ildizlarini yoritishga xizmat qiladi.

XIX–XX asrlarda o‘zbeklarning urug‘-qabilaviy tarkibini o‘rganishga bo‘lgan ilmiy qiziqish yanada kuchaydi. N. Xanikov, A. Vamberi, V.V. Radlov, N.A. Aristov singari tadqiqotchilar Markaziy Osiyo xalqlarining etnik tarkibi, urug‘-qabilalari va ularning hududiy joylashuvi haqida ma’lumotlar to‘pladilar [5; 6; 7]. Mazkur tadqiqotlarda keltirilgan ro‘yxatlar

bir-biridan ma’lum darajada farq qilishi tabiiydir. Chunki ular turli davrlar va hududlarga oid etnografik holatni aks ettirgan. Shu jihatdan “92 bovli o‘zbek eli” tushunchasini qat’iy va o‘zgarmas genealogik ro‘yxat sifatida emas, balki tarixiy-etnik an’ana doirasida tahlil qilish maqsadga muvofiq. Tadqiqot materialidagi turli ro‘yxatlarda ming, yuz, qirq, qo‘ng‘irot, olchin, nayman, qipchoq, kenagas, qiyot kabi etnonimlarning takroran uchrashi ayrim yirik urug‘-qabilalarning turli manbalarda barqaror qayd etilganligini ko‘rsatadi.

O‘zbek xalqining etnik shakllanishi masalasi XX asr o‘zbek tarixshunosligida ham keng muhokama qilingan. M.G. Vahobov o‘zbek xalqining shakllanish jarayonlarini tarixiy-etnik nuqtayi nazardan o‘rgangan bo‘lsa [8], B.A. Ahmedov o‘zbek ulusi, ko‘chmanchi o‘zbeklar davlati va o‘zbeklarning kelib chiqishi tarixiga bag‘ishlangan tadqiqotlarida masalaning siyosiy va etnik jihatlarini yoritishga harakat qilgan [9]. Tadqiqot materialida ham M.G. Vahobovning “O‘zbek sotsialistik millati”, B.A. Ahmedovning “O‘zbeklarning chiqishi tarixidan”, “O‘zbek ulusi” va “Государство кочевых узбеков” kabi asarlari o‘zbek elati va ulusining shakllanishini o‘rganishda muhim tadqiqotlar sifatida ko‘rsatilgan.

H.Doniyorov va K.Shoniyozovning ilmiy izlanishlari o‘zbek urug‘-qabilalarining etnik tarixi, joylashuvi, sheva xususiyatlari va boshqa turkiy xalqlar bilan etnomadaniy aloqalarini tushunishda alohida ahamiyatga ega [10; 11]. Urug‘-qabila nomlarini faqat genealogik nuqtayi nazardan emas, balki etnonimlarning tarqalish geografiyasi, til xususiyatlari, xo‘jalik-madaniy turmush tarzi va tarixiy migratsiyalar bilan bog‘liq holda o‘rganish ularning kelib chiqishini chuqurroq tushunish imkonini beradi. Masalan, tadqiqot materialida uyshun etnonimining o‘zbeklar bilan bir qatorda qoraqalpoq, qozoq, qirg‘iz va mo‘g‘ullar orasida ham turli shakllarda uchrashi ko‘rsatilgan. Bu holat bir xil yoki o‘xshash etnonimlarning faqat bitta xalqning etnik tarixiga tegishli hodisa sifatida talqin qilinishi yetarli emasligini ko‘rsatadi.

Jizzax vohasining geografik o‘rni ham hududdagi murakkab etnik jarayonlarga ta’sir ko‘rsatgan omillardan biri sifatida ko‘rib chiqilishi mumkin. Vohaning Samarqand, Nurota, Mirzacho‘l va qo‘shni dasht hududlari bilan tutashganligi turli urug‘ va qabilalarning o‘zaro aloqalari uchun tarixiy sharoit yaratgan. Shu sababli Jizzax aholisining urug‘-qabilaviy tarkibini faqat mahalliy doirada emas, balki Movarounnahr va unga tutash dasht hududlarida kechgan kengroq etnik jarayonlar bilan bog‘liq holda o‘rganish zarur. Tadqiqotda Jizzax vohasi 92 bovli o‘zbek eli tarkibidagi urug‘larni o‘rganish uchun alohida hudud sifatida ajratilgan.

“92 bovli o‘zbek eli” masalasi o‘zbek etnik tarixining murakkab jihatlaridan biridir. Tadqiqot materialida o‘zbek elining qachon shakllangani yuzasidan turli qarashlar mavjudligi, xususan, bu jarayon O‘zbekxon davri (1313–1342) yoki Abulxayrxon hukmronligi bilan bog‘lab izohlanishi qayd etiladi. Bu masalada “o‘zbek” etnonimining siyosiy nom sifatidagi qo‘llanilishi

bilan o‘zbek xalqining uzoq davom etgan etnogenez jarayonini bir-biridan farqlab o‘rganish muhimdir. Chunki xalqning etnik shakllanishi faqat muayyan hukmdor yoki siyosiy davlatning vujudga kelishi bilan chegaralanmaydi; u uzoq muddatli etnik, madaniy, til va hududiy integratsiya jarayonlarini ham o‘z ichiga oladi. Shuningdek, urug‘-qabila ro‘yxatlaridagi tafovutlar “92” sonining mazmuniga ehtiyotkorlik bilan yondashishni talab qiladi. Tadqiqot materialida T.I. Sultonovning asari, “Majmuat at-tavorix”, “Tuhfat at-tavorixi xoniy” kabi manbalar hamda boshqa ro‘yxatlardagi urug‘ nomlari o‘zaro qiyoslangan. Ularda ming, yuz, qirq, qo‘ng‘irot, olchin, nayman, qipchoq kabi nomlar qayta-qayta uchrasa-da, ayrim urug‘larning nomlanishi va ro‘yxatdagi o‘rni farqlanadi. Demak, “92 bov” tushunchasini tarixiy-etnografik an’ana sifatida manbalararo qiyoslash asosida o‘rganish ilmiy jihatdan samaraliroqdir.

Jizzax vohasi misolida olib borilgan tahlil urug‘-qabilaviy mansublikning hudud aholisining tarixiy xotirasi va etnik o‘ziga xosligini o‘rganishda muhim manba ekanligini ko‘rsatadi. Bunda urug‘ nomlari, toponimlar, genealogik rivoyatlar, sheva xususiyatlari, yozma manbalar va etnografik ma’lumotlarni kompleks ravishda o‘rganish zarur. Ayniqsa, bir urug‘ nomining turli turkiy xalqlar orasida uchrashi tarixiy migratsiyalar va uzoq davom etgan etnomadaniy aloqalarni tadqiq etish uchun qiyosiy material beradi.

Jizzax vohasidagi o‘zbek urug‘ va qabilalarining bugungi etnik tarkibi ko‘p bosqichli tarixiy jarayonlarning natijasi sifatida tahlil qilinishi lozim. Tarixiy manbalardagi urug‘-qabila ro‘yxatlari, o‘zbek etnogeneziga bag‘ishlangan ilmiy tadqiqotlar va mahalliy etnografik materiallarning qiyosiy tahlili vohadagi etnik jarayonlarning murakkab va davomiy xususiyatga ega bo‘lganligini ko‘rsatadi. Shu jihatdan Jizzax vohasi materiallari o‘zbek xalqining umumiy etnik tarixi bilan hududiy etnik jarayonlar o‘rtasidagi bog‘liqlikni ochib berishda muhim ilmiy ahamiyat kasb etadi.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, Jizzax vohasidagi o‘zbek urug‘ va qabilalarining etnik tarkibi uzoq davom etgan tarixiy, etnik va ijtimoiy-siyosiy jarayonlar natijasida shakllangan. Tarixiy manbalarda o‘zbek urug‘-qabilalarining soni va tarkibi turlicha qayd etilgan bo‘lsa-da, “92 bovli o‘zbek eli” tushunchasi o‘zbek xalqining urug‘-qabilaviy tuzilishini o‘rganishda muhim tarixiy-etnografik an’ana sifatida namoyon bo‘ladi.

Manbalarni qiyosiy tahlil qilish ming, yuz, qirq, qo‘ng‘irot, olchin, nayman, qipchoq, kenagas, qiyot kabi qator etnonimlarning turli tarixiy ro‘yxatlarda takroran uchrashini ko‘rsatadi. Ayrim urug‘ nomlarining boshqa turkiy xalqlar tarkibida ham uchrashi esa Jizzax vohasi aholisining etnik tarixini Markaziy Osiyoda kechgan kengroq etnomadaniy va migratsion jarayonlardan ajratib o‘rganib bo‘lmasligini ko‘rsatadi.

Shu bois Jizzax vohasidagi o‘zbek urug‘ va qabilalarining tarixiy ildizlarini yozma manbalar, etnografik ma’lumotlar, urug‘ nomlari va genealogik an’analarni o‘zaro qiyoslash asosida tadqiq etish o‘zbek xalqining etnogenezi hamda hududiy etnik tarixini yanada chuqurroq yoritishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Sultonov T.I. Кочевые племена Приаралья в XV–XVII вв. – Moskva: Nauka, 1982.
2. Mahmud Koshg‘ariy. Devonu lug‘otit turk. 3 jildlik. – Toshkent: Fan, 1960–1963.
3. Rashididdin Fazlulloh. Сборник летописей. T. I–III. – Moskva–Leningrad: AN SSSR, 1952–1960.
4. Abulg‘ozi Bahodirxon. Shajarayi turk. – Toshkent: Cho‘lpon, 1992.
5. Ханыков Н.В. Описание Бухарского ханства. – Санкт-Петербург, 1843.
6. Вамбери А. Путешествие по Средней Азии. – Санкт-Петербург, 1865.
7. Радлов В.В. Из Сибири: страницы дневника. – Москва: Наука, 1989.
8. Vahobov M.G. O‘zbek sotsialistik millati. – Toshkent: O‘zSSR Davlat nashriyoti, 1960.
9. Ahmedov B.A. O‘zbek ulusi. – Toshkent: Nur, 1992.
10. Doniyorov X. O‘zbek xalqining shajara va shevalari. – Toshkent: Fan, 1968.
11. Shoniyozov K. O‘zbek xalqining shakllanish jarayoni. – Toshkent: Sharq, 2001.